

**СКОРОХОД Ю.С.,
кандидат історичних
наук, доцент**

*Інститут міжнародних
відносин Київського
національного
університету
імені Тараса Шевченка*

**МОДЕЛІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАБІЛЬНОСТІ У
ГЛИБОКО
РОЗДІЛЕНИХ
СОЦУМАХ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ
ПРОБЛЕМИ
(НА ПРИКЛАДІ
ЛВАНУ)**

Руйнування біполярної структури системи міжнародних відносин призвело до висування на перший план нових викликів та загроз міжнародному миру та безпеці, які концентруються на регіонально-локальному рівні. Це обумовило появу суттєвих змін у структурі сучасних конфліктів, започаткувавши тенденцію до незаперечної домінанти внутрішніх за своїм характером конфліктів, які, за влучним висловом І.Зарюмана, із зникненням біполярного світу “зажили власним життям”, мало піддаючись при цьому впливу ззовні¹. Серед останніх чільне місце займають етноконфесійні конфлікти, які одержали назву “конфліктів ідентичності” і відзначаються поганою керованістю, складною структурою та слабкістю центральної влади². Про зростання питомої ваги саме цього типу конфліктів в структурі сучасних конфліктів свідчать наступні дані, що відображають динаміку переходу етноконфесійних груп до збройної боротьби за свої права. В період 1945-1949 років таких груп в світі

налічувалося 26; в 1950-1960-х роках – 36; в 1970-1979 роках – 55; в 1980-х роках – 62; на середину 1990-х років – 70³.

Найбільш гострий та затяжний характер внутрішні конфлікти набувають у глибоко розділених соціумах, у межах яких співіснують групи, що належать в більшості випадків до різних цивілізаційних ареалів. Прикладом такого соціуму є Ліван, який Халім Баракат охарактеризував як мозаїчний соціум⁴, в межах якого співіснують 17 релігійних субобщин, які репрезентують в основному дві світові релігії: християнство та іслам. Істотна специфіка конфліктів в глибоко розділених мозаїчних соціумах вимагає вироблення особливої методики їх урегулювання, яка б спиралася на попередній ґрунтовний аналіз функціонування цих соціумів, механізмів їх стабілізації.

Базова гіпотеза цієї статті – існування в глибоко розділених мозаїчних соціумах різних моделей забезпечення стабільності, які змінюють одна одну в часі – ґрунтується на положеннях теорії систем.

Трактуючи поняття системи, більшість дослідників акцентують увагу на тому, що це насамперед певна сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність. При цьому, як наголошує російський політолог Е.А.Поздняков, система не просто конгломерат чи сукупність елементів, а таке органічне утворення, така сума елементів та зв'язків, поєднання яких дає нову якість⁵. Іншими словами, саме така інтегральність є однією із ознак системи і безпосередньо пов'язана із поняттям структури системи.

Структура системи визначається і як принцип, за яким елементи розташовуються в системі⁶, і як “стійкий, інваріантний і певним чином організований спосіб зв'язку ...елементів”⁷. Умовно можна виокремити дві частини структури: перша є більш сталою (але не незмінною) – кількість елементів в системі; друга – (більш динамічна): кореляційні зв'язки і відносини між елементами в їх розвитку. Динамічність цієї складової структури зумовлюється дією як внутрішніх (які діють в межах внутрішнього середовища або контексту), так і зовнішніх (які діють в межах оточення системи) чинників.

Можна виокремити кілька структурних вимірів системи, які і визначають її тип:

- 1) ієрархія і зіставлення елементів;
- 2) конфігурація співвідношення сил елементів;
- 3) домінування кооперації чи конфлікту у відносинах акторів системи;
- 4) ступінь автономності та інтегрованості елементів в рамках системи;
- 5) здатність елементів до взаємодії;
- 6) внутрішній режим системи⁸ та ступінь згоди елементів щодо його існування;
- 7) характер взаємодії із оточенням системи.

Ієрархія елементів – це принцип їх розташування стосовно один одного на основі зіставлення їх силових потенціалів та спроможностей впливу на систему. В цьому контексті в глибоко розділених соціумах є всі підстави виокремити центросилові соціокультурні групи, які реально визначають характер і спрямованість процесів, що протікають в системі, і периферійні групи, групи аутсайтери, спроможності яких досить обмежені для того, щоб самостійно виступати в якості постійного чинника впливу в межах системи. Конфігурація співвідношення сил дає можливість визначити, насамперед, скільки і які саме актори виступають в якості центросилових, а також конфігурацію та тип їх взаємодії. Слушним в цьому сенсі уявляється зауваження українського політолога Б.А.Гаєвського, який зазначав: “Для політика важливо знати ступінь складності системи, наскільки автономні її елементи, чи мають вони змогу самі виступати в якості системи, чи це такі елементи, самостійність яких живиться іншими елементами. Ось чому для аналізу системи необхідно знати її структуру і функції кожного із елементів, до того ж із врахуванням одночасності їх існування”⁹. Ця характеристика уявляється принципово важливою з точки зору об’єктивного аналізу механізму процесу збалансування сил в глибоко розділених соціумах і, зокрема, в Лівані.

Переважає більшість дослідників, незалежно від наукових напрямів і шкіл, акцентують увагу на біполярній структурі ліванського соціуму, в якій основними акторами виступають дві общини – християнська та мусульманська. Логіка такого підходу наділяє вищезазнані общини ознаками центросилових елементів системи, які мають визначальний вплив на процеси в системі, залишаючи при цьому поза увагою субобщинний рівень системи. Однак аналіз, проведений автором¹⁰, дає підстави стверджувати, що саме субобщинний рівень є визначальний як з огляду на процес функціонування системи, так і з точки зору розуміння сутності збалансування сил та специфіки біполярності в Лівані. Саме на цьому рівні концентруються “локальні центри сили”, взаємодія яких і визначає стан системи в цілому, а самі субобщини виступають в якості самостійних систем. В той же час общинний рівень, на думку автора, відіграє вторинну роль з точки зору забезпечення стабільності системи, а самі общини – мусульманську та християнську – немає підстав розглядати в якості самостійних систем. Ці елементи “живляться іншими елементами” – субобщинами і за своєю суттю є не окремими автономними системами, а своєрідними союзами, блоками субобщин (центросилової і периферійних), родин тощо.

Така характеристика як здатність до взаємодії в межах системи визначає тип і інтенсивність взаємодії елементів і є однією із базових характеристик системи. При цьому слід наголосити, що під здатністю до

взаємодії автор розуміє не стільки технологічні можливості і наявність спільних інститутів, від яких, без сумніву, залежить тип і інтенсивність взаємодії між елементами системи, а внутрішні потреби елементів до взаємодії та запозичень, рівень яких залежить від того, наскільки елементи поділяють існуючі в системі формальні та неформальні норми та цінності. Якщо елементи (в даному випадку – субобщини) являють собою замкнуті системи, в яких процес розвитку самосвідомості її членів зорієнтований не на формування та підтримку спільних для всієї системи цінностей, а всередину субобщини (що сприяє розвитку ізоляціонізму субобщин), то здатність до взаємодії є обмеженою, а рівень взаємодії є низьким. При цьому масив взаємодії між її елементами зводиться в основному до того мінімуму, який є необхідним для існування системи, а сама система відзначається мінімальною згодою акторів щодо базових принципів та норм функціонування системи. Чим нижчий поріг взаємодії елементів, чим вищий рівень їх автономності, чим вужчим є спектр згоди щодо базових принципів, тим менш реальною буде спроможність системи до ефективного використання своїх ресурсів. І навпаки: чим вищою є здатність до взаємодії і більша інтегрованість елементів, тим більш стійкою та стабільною є система. Глибоко розділені соціуми мають базові параметри систем першого типу.

Структурна організація визначає і характер її взаємодії з оточенням системи. В цьому контексті можна виокремити принаймні два типи систем: *автономну (самодостатню) та відкриту*.

Автономна (самодостатня) система – це система, яка відзначається такою структурною організацією, що дозволяє їй ефективно мобілізувати свої ресурси, підтримувати динамічну рівновагу з зовнішнім середовищем і забезпечувати стійкість системи шляхом адекватного реагування на зовнішні виклики. В той час, відкрита система є слабоорганізованою системою, ознаками якої є висока автономність елементів та слабка інтегрованість, а просторові зв'язки її елементів з зовнішнім середовищем можуть відігравати більш важливу (або ж, принаймні, істотну) роль, аніж кореляційні зв'язки між її елементами в рамках системи. Ступінь впливу зовнішнього чинника на такий тип систем є значно вищий, аніж у автономних (самодостатніх) системах, а, отже, ймовірність порушення або ж, принаймні, трансформування механізму функціонування даної системи є значно вищою, аніж системи першого типу. Глибоко розділені мозаїчні соціуми можна віднести до відкритих систем.

Таким чином, з огляду на структурну організацію, Ліван – як глибоко розділений мозаїчний соціум – є відкритою системою із високим рівнем автономності елементів, низьким ступенем інтегрованості при домінуванні конфліктного потенціалу над потенціалом кооперації і згоди.

Категорія стабільності пов'язана із життєдіяльністю та функціонуванням системи, здатністю соціального суб'єкту зберегти своє існування безперервно в просторі і часі. Стабільність вказує, насамперед, на здатність утримувати стан системи в тих певних рамках, в яких система зберігає свої базові параметри, необхідні для її самозбереження, і може самостійно відновлювати порушену рівновагу. Разом з тим, як наголошують українські вчені О.А.Коппель та О.С.Пархомчук: "...стабільність як філософська категорія не може розглядатися тільки як стан системи, але й тип руху; а статус-кво є лише одним із моментів руху системи"¹¹. Цю думку поділяє і російський політолог М.О.Косолапов, який зазначає: "стабільність рідше пов'язана з динамікою, з можливістю і навіть неминучістю змін, хоч і передбачає високу ступінь їх упорядкування"¹².

Стабільність системи має певні межі – це рамки, в яких система залишається стійкою. В цих межах може видозмінюватися структура системи (аж до втрати чи появи нових елементів) та характер взаємодії із зовнішнім середовищем, але при цьому сама система зберігає свої базові параметри. Амплітуда меж стабільності для різного типу систем може бути відмінною. Однак у всіх випадках вихід за рамки меж стабільності призведе чи до її дестабілізації з подальшою дезинтеграцією, чи до трансформації її в нову якість: систему іншого типу, яка за своїми базовими параметрами відрізняється від попередньої. Причому цей процес не виключає можливості цілеспрямованого переходу, коли базові параметри нової системи задаються попередньо, і діяльність акторів свідомо спрямована на трансформацію існуючої системи у відповідному напрямку. Такий шлях трансформації системи можливий при наявності високого ступеню згоди між елементами, усвідомлення ними потреби в змінах і відповідності останніх їх інтересам.

Просторові зв'язки системи (як вже було сказано) окрім внутрішнього, мають ще й і зовнішній аспект. Слід зазначити, що у системі взаємодій категорій "стабільність – дестабілізація" дія зовнішнього чинника асоціюється у роботах більшості дослідників насамперед з дестабілізацією. Наприклад, М.О.Косолапов на операційному рівні виокремлює три якісно різних типи дестабілізації, при цьому два з них в його класифікації пов'язані із дією зовнішнього чинника: 1) дестабілізація ззовні системи у випадку, коли "серйозні **об'єктивні** потрясіння переживає певний макропорядок... і ці зміни сильно і негативно позначаються на стані та тенденції еволюції...соціально-територіальної системи" та 2) дестабілізація ззовні системи у випадку, коли "проти неї активно вживаються якісь **суб'єктивні** дії..., які помітно і на тривалий час порушують нормаль-

не функціонування і/чи розвиток цієї системи чи навіть загрожують самому її існуванню”¹³. На думку автора, однак, за певних умов зовнішнє середовище може виступати набувати якості чинника стабілізації за допомогою якого може поновлюватися той порушений тип взаємодії між елементами системи, який загрожує існуванню самої системи. Дія такого чинника спрямована на поновлення функціонування системи, введення конфлікту в межі стабільності, які дозволяють зберегти систему як таку (тобто стійкість системи). При цьому зв'язки і відносини між елементами системи трансформуються, переломлюються через зв'язки і відносини із зовнішніми акторами, а зовнішній чинник набуває в функціональному плані певних якостей елемента системи. Слід зауважити, що в такому випадку дія зовнішнього чинника призводить до порушення природного еволюційного розвитку системи.

Утримання системи в певних рамках забезпечується дією механізмів стабілізації. Саме завдяки цим механізмам відбувається процес повернення системи до вихідного стану після будь-якого її збурення, спричиненого дією внутрішнього чи зовнішнього чинника (або ж комплексною їх дією), що знаходило свій вияв у відхиленні від встановлених параметрів. Механізми стабілізації мають бути адекватними тому станові і типові зв'язків і відносин (з їх особливою ієрархією і конфігурацією співвідношення сил акторів), які склалися на даний момент часу в рамках системи.

В той час рух системи пов'язаний із дією адаптаційних механізмів, які мають на меті забезпечити еволюцію системи шляхом сприйняття трансформаційних процесів, що розгортаються всередині системи і в зовнішньому оточенні і позначаються на її стані. Схематично змодельовати дію адаптаційного механізму системи можна через систему детермінант в рамках механізму “виклик – відповідь”. Зміни всередині елементів детермінують трансформацію внутрішнього порядку системи (насамперед, це стосується ієрархії та конфігурації співвідношення елементів). В свою чергу, трансформація внутрішнього порядку детермінує необхідні зміни у внутрішньому режимові: відбувається процес корекції норм і принципів функціонування системи, які були б адекватними змінам внутрішнього порядку. Ефективна дія адаптаційних механізмів забезпечує розвиток системи природнім еволюційним шляхом, що є ознакою стабільності системи.

У глибоко розділених мозаїчних соціумах цей процес має істотну специфіку, що пов'язано, насамперед, із слабкістю адаптаційних механізмів, не здатних ефективно абсорбувати потенціал накопичених в системі змін. Зокрема, в ліванському соціумі відсутній замкнутий цикл дії механізму “виклик – відповідь”, простежуються істотні розриви

між фазами процесу, а сам процес є неповним і обмежується лише першими двома ланками ланцюга. Однією із причин цього є інституалізація співвідношення сил між її елементами (як на рівні общин, так і субобщин), що існувало у відповідному просторово-часовому контексті. Протиріччя між інституалізацією структури соціуму, яка утверджує незмінність ієрархії елементів в системі, та динамічністю процесів в рамках системи, які характеризуються зміною співвідношення сил і конфігурації між елементами системи, характером і типом взаємодії між ними, призводить до накопичення конфліктного потенціалу в рамках системи. Як наслідок, абсорбція змін системою відбувається через масштабний конфлікт, який має на меті попередити процес руйнування системи, а, отже, виконує стабілізуючі функції. При цьому забезпечення стабільності системи може відбуватися і через стабілізацію (тобто постійне відтворення) конфлікту, як це мало місце в Лівані в період громадянської війни (1975-1990 рр.).

Саме масштабні конфлікти в рамках системи виступають (в якості руйшійної сили змін моделей забезпечення стабільності в глибоко розділених мозаїчних соціумах. *Модель забезпечення стабільності* – це певний стан і тип зв'язків і відносин, який в комплексі об'єктивно-суб'єктивних взаємодій шляхом формування адекватних йому механізмів стабілізації забезпечує функціонування системи, при якому остання зберігає свої базові параметри і здатність існувати в часі і просторі. Причому мова йде не тільки про зв'язки і відносини, які мають місце в рамках системи, але і про такі, що встановлюються між елементами системи та зовнішнім середовищем і мають характер кореляційних (тобто впливають на функціонування системи та стан її життєвих процесів). Формування та зміна в рамках системи моделей стабільності з їх специфічними механізмами стабілізації, які відображають певний стан її структури в часі, є реалізацією адаптаційних функцій системи в глибоко розділених мозаїчних соціумах, яким є Ліван, тобто специфічною відповіддю в системі взаємодії в рамках механізму виклик – відповідь. Як наслідок, розвиток такого типу систем набуває стрибкоподібного характеру.

Зокрема, в Лівані в період незалежності можна виокремити три моделі забезпечення стабільності, які послідовно змінювали одна одну: модель конфесійної демократії, яка проіснувала з 1943 до 1975 року; модель міліцейської фрагментованості, яка була притаманна періоду громадянської війни (1975-1990 роки) та модель, яка активно формується в останні десятиліття, характерними ознаками якої виступають домінуючий вплив Сирії на всі політичні процеси в Лівані.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Zartman I.W. Toward the Resolution of International Conflicts // Peacemaking in International Conflicts: Methods and Techniques. – Washington, 1997. – P. 3-22.
- ² Лебедева М.М. Межэтнические конфликты на рубеже веков (методологический аспект) // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №5. – С.31.
- ³ Scherrer Ch.P. Intra-State Conflict, Ethnicity and Mass Violence. – Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 1997. – Working Papers 22. – P. 10.
- ⁴ Barakat H. Lebanon in Strife. Student Preludes to the Civil War. – Austin & London, 1977. – P. 25-26.
- ⁵ Поздняков Э.А. Философия политики. – Том 2. – Москва: МП “Палея”, 1994. – С.178.
- ⁶ Бузан Б. Уровни анализа в международных отношениях // Международные отношения: социологические подходы. – Москва: Гардарика, 1998. – С.139.
- ⁷ Поздняков Э.А. Философия политики. – Том 2. – Москва: МП “Палея”, 1994. – С.181.
- ⁸ О.А.Коппель та О.С.Пархомчук тлумачать поняття “внутрішній режим” як “сукупність формальних та неформальних принципів та норм, угод та процедур прийняття рішень, до якого призводить конфігурація співвідношення сил” (Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. – Київ: ФАДА, ЛТД, 2001. – С. 7.).
- ⁹ Гаевский Б.А. Философия политики. – Киев: Фирма “ВППОЛ”. 1993. – С.31.
- ¹⁰ Див: Скороход Ю.С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту (80-90-і роки). – Київ: Видавничий центр “Київський університет”, 2000.
- ¹¹ Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. – Київ: ФАДА, ЛТД, 2001. – С. 86.
- ¹² Косолапов Н.А. Конфликты постсоветского пространства: Фактор стабильности? // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – №2. – С. 9.
- ¹³ Там само. – С. 12.

Надійшла до редакції 30.01.2002